

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРИКО-ПРАВОВІ КОНЦЕПЦІЇ
ДЕРЖАВИ І ПРАВА»**

вибіркових компонент освітньої програми

третього рівня вищої освіти

**за темою «Оновлені концепції праворозуміння у сучасній
юриспруденції»**

2421.1 наукові співробітники (правознавство)

Харків   2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
факультету № 8 (протокол від 18.08.2023).

Розробники:

1. Завідувач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Холод Ю. А.**
2. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Головко Б. Г.**

Рецензенти:

1. Завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Логвиненко І. А.**
2. Професор кафедри міжнародного права Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна, доктор юридичних наук, професор **Гавриленко О. А.**

План лекцій:

- 1. Державно-правові теорії соціологічного і позитивістського спрямування.**
- 2. Концепції природного права.**
- 3. Державно-правові теорії елітаризму і технократії.**
- 4. Теорії плюралістичної демократії.**

Рекомендована література:

Основна:

1. Головка О.М., Кагановська Т.Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч. 1: Зарубіжні країни. Харків : Колегіум, 2020. 848 с.
2. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу: курс лекцій, прочитаних у Національному університеті "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Харків: Право, 2012.
3. Історія політичних і правових вчень [Текст] : курс лекцій / Ю. О. Тополь. Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2018. 537 с.
4. Історія політичних і правових вчень. Від стародавніх часів до XVII століття [Текст]. Київ : ОВК, 2021. 238 с.

Додаткова:

5. Історія вчень про державу і право [Текст] : навч. посіб. / В. В. Ладиченко, В. В. Орленко, В. І. Орленко ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ : Медінформ, 2014. 462 с.
6. Гончарук-Чолач Т. В., Томахів В. Я. Історія українських та зарубіжних політичних вчень [Текст] : навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2020. 226 с.
7. Зінченко О. В. Історія вчень про державу і право: у таблицях і дефініціях: навчальний посібник / О.В. Зінченко, О.В. Петришин. Харків: Право, 2012.
8. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. 4 те вид., доповн. К.: Алерта, 2015. 416 с
9. Мироненко О. М. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник О.М. Мироненко, В.П. Горбатенко. Київ: Академія, 2010.
10. Осауленко О. І. Історія вчень про державу і право: навчальне видання: посібник для підготовки до іспитів / О.І. Осауленко та ін. Київ: Вид. Ліпкан О. С., 2010.

Текст лекції:

1. Державно-правові теорії соціологічного і позитивістського спрямування.

На зламі XIX—XX ст. у країнах Західної Європи стався перехід соціології від натуралізму та біологізму до психологізму, відбулося становлення психології як науки. Деякі вчені робили спроби віднайти сутність права в почуттях, інстинктах, емоціях, які, на думку психологів, є первинними щодо розуму і панують над ними.

Право почали розглядати як похідне від психіки, таке, що міститься в характері людини, в його переживаннях. З подібних ідей виникла психологічна теорія права, найвидатнішими представниками якої були французький соціолог і криміналіст Габріель Тард (1843—1904) та викладач Петербурзького, а потім Варшавського університетів Лев Йосипович Петражицький (1867—1931).

Г. Тард психологізував суспільні відносини, основними соціальними процесами вважав конфлікти, пристосування й наслідування, за допомогою якого індивід засвоює норми і правила поведінки.

Аналізуючи елементи психіки людини, такі як воля, свідомість, відчуття та емоції, Петражицький вважав, що останні є основою поведінки людини. Найбільш важливими є етичні емоції людини, що виникають внаслідок уявлень про якісь вчинки. Власне, вони є внутрішніми імперативами, заперечують егоїстичні зазіхання і сприяють формуванню почуття обов'язку.

Разом з етичними існують і правові емоції, які сприяють переходові уявлень з емоціональної сфери у вольову, формуванню вимогливості до себе та інших, керують поведінкою людей, що виконують певні обов'язки.

Уважаючи джерелом права переживання та емоції людини, прибічники цієї теорії обстоювали ідею про вічність права, незалежність його від політики, економіки й держави. Психологічна теорія розглядала право в кількох аспектах: як право офіційне, таке, що застосовується державною владою; як неофіційне — право соціальних спільностей та прошарків суспільства. Крім того, вирізняли позитивне право, себто те, що матеріалізоване в кодексах, законах та інших нормативних актах, а також інтуїтивне право, що складалось у психіці індивіда.

Завдяки такому підходові робився висновок, що існує стільки систем, скільки індивідуальних правосвідомостей. Причому перше місце посідає інтуїтивне право, оскільки воно відображає інтереси особи і йому мають відповідати офіційне й позитивне право. Щоб така відповідність мала місце в практичному житті, пропонувалось розробити особливу юридичну науку — політику права, яка вдосконалювала б психіку людини.

Пізніше соціологічна концепція права набула поширення у США та базується на ідеях гарвардської школи права і права «реалістів».

Засновник згаданої школи Роско Паунд (1870—1964) і його послідовники розглядали право в його безпосередньому зв'язку і взаємодії з суспільством,

спираючись на досягнення історії, етики, а надто соціології. Право оголошується ними головним інструментом соціального компромісу, метою якого є забезпечення загальної солідарності.

Не погоджуючись з ідеями класичного юридичного позитивізму, що розглядав право як систему абстрактних норм, Р. Паунд вирізнив у понятті права три аспекти: право як правопорядок, що утворюється з допомогою застосування сили політично організованої спільності; право як сукупність юридичних приписів у політично організованій спільності; право як судовий та адміністративний процес, судочинство.

Розмірковуючи над цими поняттями, представники гарвардської школи перевагу віддають першому з них, розуміючи під правом здебільшого правопорядок.

На відміну від гарвардської школи, Карл Ллевеллін (1893—1962), Джером Френк (1889- 1957) та їхні послідовники — «реалісти» не визнавали норм поведінки, виражених у законах і прецедентах. Вони ототожнювали право з судочинством, практикою адміністративного апарату, де, за їх ученням, формується «реальне» право. Тому нормативність права вони оголошували міфом, що заважає пристосовувати право до потреб життя. Загальні положення, приписи не можуть бути застосованими в конкретних випадках, навпаки — «реальне» право впливає з конкретної справи, ситуації.

Водночас рішення щодо неї не може бути нормою і застосовуватись у ситуаціях, що повторюються; суд, розглядаючи конкретну нову справу, щоразу створює право, не зобов'язуючи себе попередніми рішеннями або законом, оскільки кожна конкретна ситуація індивідуальна.

Юридичний позитивізм у ХХ ст. поширювався в країнах Західної Європи у вигляді нормативізму, представником якого був австрійський юрист Ганс Кельзен (1881 — 1973), засновник «чистої» теорії права (за назвою його основної праці «Чиста теорія права»).

Як і його попередники, Г. Кельзен зазначав, що сама постановка проблеми сутності права є «метафізичним» питанням; розглядаючи його, наука втрачає свою об'єктивність, викривлює справжнє відображення правової дійсності. Якщо наука, провадив він далі, ставить перед собою мету з'ясувати сутність права, то вона зазвичай переходить у площину суб'єктивізму, займає ту чи ту ідеологічну позицію і з цієї позиції трактує право і визначає його соціальну роль. Право, за вченням мислителя, повинно бути деідеологізованим, надкласовим. Тільки в цьому випадку воно стане об'єктивним регулятором суспільних відносин і відповідатиме своєму призначенню.

У площині класичного позитивізму Г. Кельзен розглядав право без взаємозв'язку з іншими суспільними явищами. Право, за його вченням, слід розглядати тільки у прямому розумінні цього слова, як самостійну систему. Звідси він робив висновки, що завданням юриспруденції є дослідження нормативного порядку людських відносин.

Головним джерелом єдності й системності норм права є основна норма, що продукується людською свідомістю і є трансцендентально-логічною категорією пізнання. Завдяки

основній нормі, а не якимсь зовнішнім силам чи інститутам, таким як Бог чи держава, будується вся система права, у якій одні правові норми впливають з інших. Зокрема, з основної норми впливає конституція, з якої, своєю чергою, впливають закони та інші нормативні акти. На останній сходинці системи права знаходяться індивідуальні норми, створювані судовими та управлінськими органами відповідно до правових ситуацій, що виникають. Схвалюючи принцип судового прецеденту, Г. Кельзен зазначав, що завдяки цьому право перебуває в постійному розвитку та стає досконалішим, індивідуалізованим.

Із цих же позицій підходив Г. Кельзен до будови теорії держави, яку він розглядав як урегульовану, упорядковану нормативну систему примусу, систему відносин, де воля одних є мотивом поведінки для інших. Держава в його уявленні — це уособлення правопорядку, нормативний примусовий порядок людських відносин панування й підкорення.

2. Концепції природного права

Від кінця XIX ст. набули подальшого розвитку теорії природного права, які ще з часів становлення буржуазної теорії права посіли провідну роль серед світових правових концепцій.

Повернення до природно-правових теорій та їх подальший розвиток в історії державно-правової думки на рубежі XIX—XX ст. об'єктивно пов'язується з дослідницькою діяльністю марбурзької школи і, зокрема, діяльністю німецького юриста Рудольфа Штаммлера (1856—1938).

Започатковуючи традиції неокантіанства Р. Штаммлер аналізував економічну і правову системи суспільства з точки зору особи, як найвищої соціальної цінності та її інтересів. Протиставляючи «причинність» і «царство свободної волі», мислитель відкидав марксистську ідею про причинну обумовленість явищ суспільного життя. Сутністю соціального буття людей є свободна воля і досягнення мети, яка ними обирається. Не може бути, стверджував він, іншої вищої закономірності соціального життя, ніж закономірність його кінцевої мети.

Виробничі та економічні відносини, писав Р. Штаммлер у роботі «Господарство і право з точки зору матеріалістичного розуміння історії», завжди оформляються правом, тому носять вольовий характер. Оскільки діяльність людей, які наділені свобідною волею, визначається не розвитком техніки, а намаганням досягти обраної мети, то рушійну силу суспільного розвитку слід убачати в формуванні мети як суб'єктивно-ідеального образу бажаного і в праві, яке його виражає. Виходячи з цього, мислитель робив висновок, що суспільний прогрес здійснюється лише в галузі права, яке і постає визначальним фактором суспільного розвитку.

Право, за вченням Р. Штаммлера, це примусове регулювання суспільного життя людей, яке за своїм змістом таке, що не припускає порушення.

Природним правом мислитель вважав ідеї, які історично формувались, були аспектом суспільної свідомості, змінювались і вимагали зміни права з точки зору суспільного ідеалу («кінцевої мети»).

Отже, природне право мислитель розглядав у органічному зв'язку з

уявленнями про історичний процес, що визначається розвитком права, вважав його таким, зміст якого постійно змінюється. Кінцева мета суспільного розвитку, що визначається абстрактним правовим ідеалом, — таке соціальне суспільство, кожен член якого в своїх суспільних рішеннях і постулатах керувався б тільки об'єктивно правомірними міркуваннями. Суспільство, в якому відсутнє одвічне протистояння між волею і бажаннями, раціональним і чуттєвим, належним і сушим. Водночас мислитель застерігав, що такий суспільний ідеал виконує роль регулятивної ідеї, орієнтиру, якого людство хоче досягнути, а в соціальній дійсності він не може бути реалізованим, оскільки це означало б припинення прогресу, кінець історії.

Згодом природно-правові теорії сформувалися в чотири системи, або напрями: неотомізм, феноменологізм, екзистенціалізм, герменевтика.

Неотомізм вважається офіційною філософською доктриною католицизму, що відроджує й модернізує вчення Ф. Аквінського, поєднуючи його з близькими за змістом філософськими системами XIX—XX ст.

Найбільшого поширення неотомізм набув у Франції, Бельгії, Італії, ФРН, Іспанії, а також у США.

Його представники Ж. Дабен, В. Катрайн, Ж. Марітен та ін. стверджували, що першоджерелом усього буття, в тому числі держави й права, є Бог, а Всесвіт поєднує в собі два аспекти: духовний і похідний від нього — матеріальний.

Як і їхній видатний попередник Тома Аквінський, вони вважали, що держава і право є результатом Божого втручання, первинності духовних засад.

Носієм природно-правового буття є природа людини. Правові настанови Бога віддзеркалюються в розумі людини і за допомогою незалежної волі втілюються в її діях задля досягнення обраної мети. Взагалі, абсолютні й вічні принципи природного права, такі як свобода, справедливість, благо, солідарність є вічними принципами, що переходять до людини від Бога.

Тому позитивне право, що твориться державою й закріплюється в законах, має відповідати цим Божим принципам, а якщо воно їм не відповідає, то не може називатися правом у буквальному розумінні цього слова.

Більшість ідей неотомізму про визначальну роль держави у створенні умов для реалізації природних прав людини знайшли втілення в теорії «держави загального блага», авторами якої були Артур С. Пігу (1877—1989) та інші мислителі.

Держава повинна стати засобом реалізації загальнолюдських цінностей та справедливості, здійснювати політику соціальних послуг, що передбачає соціальне забезпечення, соціальне страхування, допомогу у випадках безробіття, хвороби, охорону здоров'я, гарантувати права і свободи людини і загальне благо.

Засновником феноменологічного напрямку у філософії й теорії права був німецький мислитель Едмунд Гуссерль (1859-1938).

Предметом феноменології є опис актів свідомості в їхньому стосунку до об'єктів, а центральним поняттям — «інтенційність», тобто спрямованість свідомості на об'єкт. Але під свідомістю розуміє «чисту», трансцендентальну свідомість, абстраговану від людини і від суспільного середовища.

Представники цієї школи права (Г. Вельцель, А. Райнах та ін.) сутність права вбачали в «ейдосах» (від грец. *eidos* — вигляд), «чистих сутностях», апіорних нормативних ідеях. Ці «ейдоси» існують самі по собі та мають значення лише в «інтенції», тобто в спрямованості на них свідомості.

«Ейдоси» розглядаються прибічниками цієї теорії як приписи, норми природного права, що існують до виникнення позитивного права.

«Ейдоси», нормативні ідеї переходять у позитивне право, втілюються в свідомість індивідів і визначають поведінку людей. Тобто позитивне право, яке діє в той чи інший час у державі, є втіленням, реалізацією в суспільстві «ейдосів», що випливають із «природи речей».

Третім напрямом природно-правової теорії права є екзистенціалізм, що його сповідували Е. Фехнер, В. Майгофер та ін.

Основною категорією екзистенціалізму є екзистенція (від лат. *existentia* — існування) — внутрішнє буття людини, те непізнаване, ірраціональне в людському «я», внаслідок чого людина є конкретною неповторною особистістю.

Екзистенція заперечує буття суспільства, виявляючи себе щодо нього як небуття, в якому на перший план виступає плинність, часовість, що надає екзистенції специфічного характеру буття, спрямованого в майбутнє.

Прибічники цієї філософії досліджували право, протиставляючи емпіричне буття та екзистенцію людини. Позитивне право як результат досвіду, буття є штучним явищем. Свою життєву силу воно отримує від екзистенції, в процесі життєдіяльності людини в різних «граничних ситуаціях».

Внаслідок цього позитивне право у своїй основі визначається екзистенцією людини, його незалежною волею і розглядається авторами цієї теорії як екзистенціальне природне право. Але природне право не має постійного змісту, воно є безкінечним ланцюгом окремих індивідуальних правових ситуацій, що не можуть передбачатися та охоплюватися сталою нормою. Норму права прибічники цієї теорії називають штучним явищем, витвором свідомості, невідповідним екзистенції.

А. Кауфман, В. Гассемер та інші автори герменевтичної (від грец. *hermeneutike* — мистецтво тлумачення) теорії природного права стверджували, що сутність права полягає у справедливості, яка передбачає формальну рівність людей, обмеження свавілля, суспільну безпеку. Для досягнення цього створюються позитивні правові норми відповідно до свого часу й місця.

Головним у герменевтичній теорії є розуміння права, що розглядається як процес, під час якого на основі «...живої історичної мови відбувається становлення конкретного історичного права». Поза процесом розуміння не може бути об'єктивної правильності права.

Конкретне історичне право, за цим ученням, є ланцюгом подій, актів поведінки і ситуацій, яким повинні відповідати абстрактні норми. Тобто, право не є приписами для виконання судовими та адміністративними органами; навпаки, своїми діями вони створюють правові форми.

3. Державно-правові теорії елітаризму і технократії

Стрімка індустріалізація та об'єктивні зміни, що мали місце в західних

суспільствах, сприяли подальшій їх стратифікації, появі нових соціальних верств, які від кінця XIX — початку XX ст. почали дедалі активніше впливати на трансформаційні процеси, формуючи відповідно свої системи поглядів щодо держави, її інститутів та права.

Державно-правові концепції аристократизму і, зокрема, ідеї Ф. Ніцше, сприяли формуванню політико-правового вчення елітаризму (від франц. *elite* — краще, добірне).

Засновником теорії еліт був італійський політичний діяч і мислитель Гаetano Моска (1858—1941), він виклав її у своїх працях «Теорія урядів і парламентська система», «Основи політичної науки», «Історія політичних доктрин» тощо. Важливу роль у соціальному житті й державотворенні, на його думку, повинен зіграти новий «політичний клас», який кількісно менший поміж існуючих, але незважаючи на це є найбільш впливовим.

До цього класу мислитель відносив службовців, зайнятих у владних структурах і адміністративному, військовому, релігійному керівництві. Такий клас формується у всіх суспільствах, які досягли відповідного рівня культурного розвитку.

Оскільки «політичний клас» здійснює важливі соціальні функції, він повинен формуватись відповідно до ділових і моральних вимог, що буде відрізняти його від інших класів і забезпечить ефективне керівництво всіма сферами суспільного життя.

Більш конкретно державно-правове вчення елітаризму було викладене сучасником Г. Моска, італійським вченим Вільфредо Парето (1848—1923) в роботах «Перетворення демократії», «Трактат із загальної соціології» тощо. Він зазначав, що суспільством править пануюча меншість — еліта. У всякому суспільстві є вищий клас, той, що зайнятий в управлінні, і нижчі — підвладні. Такий стан суспільства є природним, він визначається природною нерівністю людей.

Відмінність суспільств між собою залежить від якості їх еліт, обсягу влади, привілеїв, якими вони наділені, тощо.

У суспільстві весь час відбуваються зміни, обумовлені зміною як в самих елітах, так і між ними в цілому. Процес таких змін відбувається постійно. Люди з нижчих еліт переходять до вищих і навпаки — відбувається зворотний рух.

Крім вертикальної зміни еліт має місце їх зміна по колу: еліти, що правлять силовими методами — «леви», заступаються іншими — «лисицями», тими що здійснюють управління методами переконання. Тобто система відносин владарювання в людській історії є замкнутим циклом, що полягає в зміні пануючих еліт, які керуються в своїй діяльності зазначеними методами.

Нездатність еліти вирішувати проблеми соціуму приводить до суспільних негараздів і може бути підставою для соціальної революції, метою якої є зміна правлячої еліти по вертикалі.

Робота «До соціології партійності в сучасній демократії» німецького соціолога Роберта Міхельса (1876—1936), що з'явилась у 1911 р., була ще однією спробою обґрунтування державно-правового вчення еліт. Колишній соціал-демократ, а пізніше симпатик німецького фашизму Р. Міхельс

стверджував, що демократія не має майбутнього. Найбільш вдалим, у порівнянні з іншими, є олігархічне правління (від гр. *oligarchia* — режим, за якого політична влада належить вузькій групі осіб), обумовлене цивілізаційними процесами, оскільки соціальне управління вимагає відповідних знань, професійних умінь і навичок. Це сприяє формуванню управлінської еліти, появі вождів, політичної олігархії і прискорює відмирання утопічної демократії.

Еліт у державі кілька, вони об'єднуються в єдину силу і Протистоять масам. Проте така форма політичної влади задовольняє людей, оскільки вона є породженням потреб психології мас і відповідає принципам будови і управління їх організацій.

Розвиток техніки і засобів комунікації індустріального суспільства минулого століття сприяв подальшому формуванню особливої суспільної верстви — управлінців виробничої сфери (менеджерів), яка почала виокремлюватись щодо інших і претендувала на безпосередню участь в управлінні суспільними справами. Її вимоги щодо цього знайшли свій концентрований вираз у державно-правових концепціях технократії. Вважається, що засновником цієї течії державно-правової думки був американський економіст і соціолог Торстейн Веблен (1857-1929)¹.

Головною метою індустріального суспільства, за теорією Т. Веблена, є нагромадження багатства, на відміну від мети підприємців — отримання прибутку понад усе, що спричинює протистояння інтересів виробництва і власників, матеріального виробництва як такого і системи виробництва з метою прибутку.

Ним пропонувались суспільні реформи, які б забезпечили формування нової індустріальної системи, основою якої є «машинний процес», а також створення умов для інвестицій.

Аналізуючи процес відділення власності від управління і керівництва промисловим виробництвом, Т. Веблен одним з перших звернув увагу на особливості економічних відносин і механізм збагачення власників, які не управляють виробництвом, а здійснюють операції з фінансовими коштами.

Таке виробництво не товарів, а грошей сприяло зрощуванню капіталу з державою, і як наслідок — виникненню соціального напруження і ознак кризових явищ.

Умовою попередження і усунення негативних суспільних процесів мислитель вважав передачу політичної влади в руки технічної інтелігенції, що здійснює управління виробництвом і набула спеціальних знань, які відсутні у власників.

До того ж, інтереси інженерів-управлінців і власників суттєво відрізняються. У той час як власники дбають лише про прибуток за всяку ціну, метою інженерів є розвиток технологій, поліпшення праці й у цілому прогрес суспільства.

Технократичні державно-правові ідеї пропонував також американський філософ і соціолог Джеймс Бернхем (1905— 1988). Його технократична концепція викладена в роботах «Революція менеджерів» та «Макіавеллісти»,

що вийшли друком на початку сорокових років минулого століття. Ідеї Т. Веблена про зрошення олігархічних фінансових груп і держави підтримувались і репродукувались Дж. Бернхемом. Сучасну йому правлячу еліту мислитель вважав нездатною в нових умовах здійснювати керівництво суспільними справами у зв'язку з відсутністю спеціальних знань у галузі управління і технологій.

Він також повністю поділяв погляди свого попередника про те, що політичні інститути монополістичного капіталізму повинні заступити нові, сформовані в результаті капіталістичної революції, яку можуть здійснити менеджери. Вони стали соціальною силою і політичною реальністю, здатною прискорити трансформаційні процеси в напрямі формування «суспільства управлінців», в якому державні функції будуть передані новому політичному механізму, створеному менеджерами. В нових умовах держава повинна бути наділена широкими повноваженнями щодо регулювання всіх сфер суспільного життя, за допомогою права обмежувати індивідуальні свободи своїх громадян з метою реалізації загального інтересу, одночасно забезпечуючи деякі соціальні блага.

Значний внесок у розвиток державно-правової теорії технократії зробив політичний діяч, економіст і юрист Адольф Берлі (1895—1971).

У роботі «Сучасна корпорація і приватна власність», яку він написав у співавторстві з Гардинером Мінсом (1896 р. н.), а також у роботі «Влада» стверджувалося, що капіталістична революція, про яку йшлося у Дж. Бернхемі, вже відбувається. В результаті цього політична влада перейшла від власників до менеджерів, а в суспільстві запроваджена система соціального контролю над економікою. Проблема участі еліти інженерів-управлінців у політичній системі суспільства та владних інстанціях досліджував французький вчений Моріс Дюверже (1917 р. н.). Свої державно-правові погляди він виклав у роботах «Демократія без народу», «Соціологія політики» тощо. Він пропагував ідею, що технократії в чистому вигляді не існує. Складовими політичної управляючої структури суспільства і держави є технократичні, олігархічні, ліберально-демократичні елементи, капіталісти-власники та керівники корпорацій.

Провідна роль у цій структурі належить вищому прошарку державних управлінців — керівникам міністерств та іншим чиновникам відповідного рангу.

У процесі політичної діяльності члени зазначених угруповань тісно співпрацюють з лідерами політичних рухів і партій, профспілок, «груп тиску» результатом чого є високий рівень соціальної мобільності, перехід представників одних груп в інші.

Такі процеси сприяли формуванню особливого типу державного управління, який з урахуванням його двоєдушності мислитель називав «технодемократією».

4. Теорії плюралістичної демократії.

Державно-правові теорії плюралістичної демократії виникли в умовах диференціації західних суспільств, суттєвих змін в їх політичних системах, активізації процесів соціальної мобільності.

Формуванню цих теорій передувало поширення ідей про політичну багатоманітність суспільного життя як умови утворення реальної демократії,

врівноваження відносин суспільства і держави, гарантування і забезпечення прав і свобод людей.

Поняття «плюралістична теорія держави», «політичний плюралізм» запровадив англійський соціолог і політичний діяч, член Лейбористської партії Гарольд Ласкі (1893—1950), який і вважається засновником цієї теорії.

Поділяючи багато положень марксизму, він стверджував, що сучасна йому держава є монополістичною, влада в ній надмірно забюрократизована і централізована, а її головною функцією є забезпечення інтересів власників.

До владної ієрархічної системи забезпечення інтересів приватних власників долучились представницькі органи. Парламентська демократія та народоправління на регіональному рівні мають формальний характер і не гарантують реалізацію задекларованих прав і свобод.

У своїх численних працях («Грамадика політики», «Демократія у кризі», «Держава в теорії та на практиці» та інших) Г. Ласкі пропонував своїм сучасникам суспільний ідеал — плюралістичну державу, владні органи якої сформовані за територіальним принципом за участю профспілки, об'єднань громадян, творчих спілок, церкви. Політична влада, таким чином, буде розподіленою між цими інститутами громадянського суспільства, що репрезентують інтереси різних верств населення.

Виходячи з цього, мислитель вважав недосконалими державно-правові вчення своїх попередників про державний суверенітет як такі, що необґрунтовано перебільшують роль держави в житті суспільства і принижують значення інших його інститутів.

Так само не сприймав Г. Ласкі їх правову концепцію, за якою право — це відбиття волі суверена, а стверджував, що воно створюється також асоціаціями і об'єднаннями для своїх членів у вигляді правил поведінки.

Підкреслюючи велике значення людських колективів у суспільному житті, він писав, що їх влада не має особливих відмінностей від влади держави. Більше того, був переконаний, що індивід як член певного колективу не зобов'язаний виконувати розпорядження владних органів держави, яка порушує його права і обмежує свободи.

Кожна людина повинна мати гарантовану можливість об'єднуватися з іншими для задоволення своїх політичних, економічних та соціальних прав, а держава може претендувати на звання правової лише за умови забезпечення своїм громадянам такої можливості, а також реалізацію їх природних прав.

Ідеї плюралістичної демократії знайшли своє втілення в теорії «зацікавлених груп» Артура Бентлі (1870—1957), яка була ним викладена в роботі «Процес здійснення урядової влади: вивчення суспільних тисків».

Він, зокрема, зазначав, що основою діяльності людей є їх інтереси, задля реалізації яких вони об'єднуються в групи. Особисті характеристики і якості людей є вторинними щодо характеристики груп. Діяльність таких груп визначає погляди, переконання і поведінку кожного їх члена, яка повинна відповідати зразкам, що формуються групою. Досягнення узагальненого інтересу здійснюється групою за допомогою тиску на уряд.

Подібна діяльність численних груп у межах держави здійснюється під

впливом найбільш сильної групи або об'єднання таких груп. Держава здійснює регулюючий вплив на діяльність груп, попереджує між ними конфлікти, забезпечує рівновагу. В цілому весь процес управління в суспільстві слід розглядати як процес тиску груп на уряд та одна на іншу.

У результаті такої діяльності групи вдосконалюються, узгоджуються їх інтереси, формуються нові групи, а також структури для здійснення посередницької та управлінської діяльності.

Згідно з теорією А. Бентлі, від різних форм і методів діяльності груп залежить сутність форм політичних режимів. Проявами діяльності можуть бути демократія або деспотія.

Проблеми демократичного розвитку суспільства та значення в цьому політичної багатоманітності досліджував у своїй роботі «Відкрите суспільство і його вороги» англійський філософ Карл Раймунд Поппер (1902—1994).

Він робив спробу з'ясувати характер взаємозв'язку і відносин держави і суспільства, меж її втручання в економічне життя. Таке втручання, на його думку, здійснюється за допомогою двох методів: «непрямого» і «особистого», або «прямого».

Перший — це метод проектування «правової структури» протекціоністських інститутів (наприклад, закони щодо обмеження влади власників землі), другий — полягає у наданні на деякий час органам держави свободи дії в певних межах, наскільки вони вважають за необхідне для досягнення мети, визначеної правителями.

Державна влада, зазначав він, завжди була і залишиться небезпечним, але необхідним злом. У разі, якщо суспільство надасть державі більше влади в питаннях економічного втручання (через «інтервенціоністське планування») і одночасно не буде підсилювати демократичні інститути, то воно втратить свободу.

Водночас, якщо люди не будуть наділені владою то ідея підвищення їх добробуту реалізована бути не може.

Не дивлячись на те, що політичні проблеми часто вимагають прийняття рішень конкретними особами, вся довготермінова політика, і особливо демократична, повинна розроблятися з урахуванням можливостей суспільних інститутів. Зокрема, зазначав К. Поппер, проблема контролю за правителями, політичною і економічною владою є головним чином інституціональною проблемою.

Здійснення, таким чином, соціального контролю за владою з боку демократичних інститутів забезпечить суспільство від свавілля держави.

Перші ідеї державності соціального характеру, які мали концептуальне оформлення, з'явилися у Німеччині в середині XIX ст. Згодом їх розвиток був прискорений в умовах кризи лібералізму на зламі XIX—XX ст.

Виборювані протягом тривалого часу і запроваджені в соціальну практику принципи індивідуалізму і «негативної» свободи (обмеження втручання держави в економіку) виконали своє призначення. Вони сприяли розвитку ініціативності, підприємництва, розширенню виробництва, появі нових технологій і форм господарювання. В країнах Західної Європи в основному

була сформована правова державність, основним призначенням якої було гарантування і забезпечення «першого покоління» прав людини — громадянських і політичних.

Водночас вільний ринок спричинив подальшу диференціацію суспільства, дедалі більше порушувався принцип рівності (перш за все в економічній і соціальній сферах), поглиблювались протиріччя між різними верствами і групами населення. В суспільній свідомості виникали і репродукувались погляди щодо реформування суспільного життя, вдосконалення відносин особи і держави, формування соціально-орієнтованої політики за умови збільшення ролі держави в питаннях впливу на економіку, забезпечення економічних, соціальних, культурних («другого покоління») прав людини.

Початком формування ідеології державності соціального спрямування, як системи уявлень і поглядів, слід вважати творчість німецького правника Лоренца фон Штейна (1815—1890), який на основі ґрунтовного аналізу суспільних процесів і досліджень державно-правових теорій Західної Європи запропонував своє бачення реформ держави і права. Головними проблемами його вчення, яке викладене в роботах «Соціалізм і комунізм в сучасній Франції» та інших, були з'ясування характеру взаємозв'язку і перспектив розвитку взаємовідносин суспільства і держави, її функцій в умовах соціальних антагонізмів, питання прав і власності індивідів, підвищення їх добробуту. Л. Штейн правомірно вважається одним з авторів поняття «соціальна держава».

Суспільство і державу вчений розглядав як два рівновеликих явища, між якими є особливий зв'язок. Основою будови суспільства є розподіл майна, що сприяє поділу його на класи: власників і залежних від них людей праці. Така залежність, а також те, що кожен член суспільства керується своєю волею, визначає основний принцип його будови, яким є неsvобода.

Держава відрізняється від суспільства формою, змістом і призначенням, в ній об'єднуються в єдине ціле різні індивідуальні волі і дії людей, що утворюють суспільство. Вона репрезентує загальну волю і служить всезагальному, забезпечує свободу. Свобода є основним принципом будови держави.

У зв'язку з тим, що суспільство поділяється на класи, держава повинна мати надкласовий характер, усувати протиріччя і врівноважувати відносини. В цьому плані республіканська форма правління не є виправданою, оскільки держава в цих умовах повинна бути підкореною суспільству.

Тільки в умовах конституційної монархії її правитель може виконувати роль арбітра, незалежного від класів. Влада в державі повинна бути побудована за умови підкорення виконавчої гілки законодавчій, що буде гарантією трансформації звичайної держави в правову. Конституційна монархія повинна здійснювати реформи соціального характеру, а також заходи, спрямовані на підвищення рівня продуктивності праці, споживання, життєвих можливостей та освіти людей, забезпечувати законність, правовий порядок, права своїх підданих. Права, під якими Л. Штейн розумів рівні можливості людей щодо покращення свого соціального і економічного становища законними засобами.

Питання про необхідність розширення регулюючої і спрямовуючої ролі

держави в господарському житті суспільства було поставлене свого часу рядом економістів, представників нової історичної школи. Пропозиції щодо здійснення таких реформ ми знаходимо в теоретичних концепціях представників цієї школи Г. Шмоллера і Л. Brentano.

Німецький вчений Густав Шмоллер (1838—1917) в своєму творі «Основи загального вчення про народне господарство» та інших наукових працях викладав думки, що Пруська держава — це основна сила розвитку суспільства, а монархічна форма правління може вирішити складні соціальні проблеми. В умовах буржуазного суспільства ідея соціальної справедливості може бути реалізованою лише за умови сильного уряду, який стоїть над класами, може приборкати класовий егоїзм і зловживання, забезпечити сталий економічний розвиток.

З урахуванням ринкових перетворень цікавими були думки вченого щодо важливості «етичного принципу» господарювання. Він стверджував, що від моральних чинників значною мірою залежать результати ринкових реформ і тільки ті господарники можуть досягти успіху, поведінка яких відповідає загальновизнаним у суспільстві нормам моралі і правовим приписам. Без міцного морального підґрунтя, зазначав Г. Шмоллер, не може бути ринку, грошового обігу, поділу праці, держави. Відповідна робота повинна здійснюватись державою щодо формування високої моральності у робітників, що сприяло б упровадженню в суспільне життя принципу «соціальної солідарності», зменшенню класового протистояння.

Відповідно до розробленої ним системи моральних цінностей вчений пропонував здійснення суспільних змін. Він не сприймав Марксову державно-правову доктрину, яка пропагувала зміну суспільного устрою шляхом насильницької революції, експропріації власності, знищення класових противників. В його концепції це виважені поступові реформи, метою яких, перш за все, є усунення майнової нерівності та підвищення добробуту людей.

Ідеї «соціального миру» і рівноваги, зменшення протистояння між класами в суспільстві пропагував німецький економіст Луїс Brentano (1844—1931).

У роботах «Класична політична економія», «Етика і народне господарство в історії» та інших він поділяв погляди Г. Шмоллера щодо ролі «етичного принципу» і права у впорядкуванні економічних відносин.

Вчений переймався проблемами соціальної і майнової нерівності тогочасного суспільства, вважав за необхідне демократизувати відносини власників і робітників, надавати їм пільги, дбати про житлове будівництво, сприяти діяльності професійних спілок, розвивати фабричне законодавство, підвищити заробітну плату, що б сприяло підвищенню продуктивності праці. Професійним спілкам радив демократичним шляхом виборювати більш вигідні умови продажу робочої сили власникам засобів виробництва.

У роботі «Причини економічного розладу в Європі» одним із вагомих заходів щодо подолання соціальних негараздів Л. Brentano вважав об'єднання підприємців у картелі, які називав спілками виробників, що мають на меті планомірно пристосувати виробництво до суспільного попиту, щоб виключити перевиробництво товарів і послуг, падіння цін, банкрутства, безробіття та

голодування, забезпечити зміцнення капіталу.

Схожими до розглянутих були концепції представників «соціального напрям», які справили певний вплив на формування державно-правової думки.

Важливим у цьому плані був науковий доробок згадуваного раніше німецького вченого, зачинателя течії неокантіанства Рудольфа Штаммлера (1856—1938), який втручання держави в економіку вбачав у створенні нею нормативної бази, правових дозволів і заборон.

«Соціальний напрям» був притаманний творчості Р. Штольцмана, який в роботі «Мета в народному господарстві» стверджував, що економіка підпорядкована ідеалам морального характеру і є засобом для досягнення моральних цілей. Капіталістичне виробництво повинно бути направлене на створення добробуту суспільства і його членів.

Життєвий достаток людей є вищим моральним принципом, відповідно до якого повинні здійснюватись відносини виробництва і розподілу.

Зазначені погляди стали ідейним підґрунтям, на якому сформувалась течія державно-правової думки неолібералізму (що інколи йменується як «соціальний лібералізм» або «ліберал-реформізм»).

Представники цієї течії запропонували нове «позитивне» розуміння свободи, яке означає обов'язок держави забезпечувати соціально орієнтовану політику, вирівнювати «соціальні нерівності». Розроблювані ними теорії і проекти суспільного переустрою вони поширювали в умовах постійної наукової полеміки з течією неокласичного лібералізму («нового консерватизму»).

Автором концепції соціальних реформ, викладеній в роботі «Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей», основою якої є ідеї розширення впливу держави на всі сфери життєдіяльності соціуму задля подолання кризового розвитку, був представник неолібералізму англійський економіст Джон Мейнард Кейнс (1883—1946).

На основі дослідження системи суспільного устрою, сутності ринкових відносин та причин економічної кризи 1929—1933 років вчений зробив висновок, що капіталізм вільної конкуренції виконав свою місію і його механізми надалі не можуть бути ефективними. Своїм сучасникам він запропонував новий напрям розвитку ринкової економіки — її державне регулювання. Держава повинна обмежити вільне підприємництво, знизити ставки процентів на капітал, встановити високі податки на спекулятивні угоди, а зібрані з цього кошти інвестувати у виробництво і профінансувати соціальні програми.

Беззаперечною заслугою Дж. Кейнса в питаннях переустрою суспільних сфер є його теоретичні новації щодо комплексного господарства і окремих його складових у взаємозв'язку, що його попередниками не робилось. Вони обмежувались дослідженням окремих проблем господарювання.

По суті зазначене теоретичне дослідження мало соціальний характер, оскільки вирішення проблем споживання, нагромадження, заощадження, інвестиційної діяльності, організацію громадських робіт, зайнятості населення, мало на меті збільшення національного доходу.

Кейнсіанські ідеї щодо розширення меж втручання держави в економічну

сферу суспільства набули швидкого поширення. В 1938 р. на першій Міжнародній конференції, що відбулась у Парижі, була офіційно визнана необхідність розширення функцій держави в цьому питанні та забезпечення нею умов вільної конкуренції.

З цього часу питання соціальної справедливості стало одним з головних у державно-правових концепціях неолібералізму. За державою визнається право організатора соціального життя, закріплюється функція забезпечення соціальної стабільності суспільства.

Таке бачення суспільного розвитку знайшло своє втілення в теоріях «держави загального благоденства», засновником якої був Карл Гуннар Мюрдаль (1898—1987), шведський економіст.

У роботі «За межі держави благоденства» вчений стверджував, що в індустріальних державах Заходу загальне благо стало реальністю. Сутність такої держави в тому, щоб ненасильницьким шляхом у капіталістичній державі здійснювати скоординовану ефективну публічну політику, яка б сприяла розвитку економіки відповідно до інтересів більшості її громадян.

Така політика полягає в узгодженні ринкових механізмів саморегуляції і державного планування, яке викликане виникненням монополій і необхідне для підтримки рівноваги і стабільного розвитку економіки.

Планування врегульовує лише діяльність укрупнених суб'єктів матеріального виробництва, що об'єктивно виникли в його процесі і не зачіпає індивідуальної свободи.

У такій державі має місце подальший розвиток демократії. Підвищення добробуту її громадян дає можливість здійснити децентралізацію влади, передавши частину її управлінських функцій населенню в особі органів місцевого самоврядування і об'єднанням громадян, за участю яких здійснюється розподіл благ і задоволення різнобічних інтересів соціальних груп, контроль за владними органами.

Суспільний ідеал «держави загального благоденства» в роботі «Кінець ідеології» пропагував також американський соціолог Даніел Белл, який також вважається автором концепції деідеологізації політичної влади.

Характерними ознаками такої держави вчений називав пропоновані К. Мюрдалем наявність узгоджених ринкових механізмів і державного регулювання, а також децентралізацію політичної влади.

Елементи теорії «держави загального благоденства», що дає змогу забезпечити свободи і рівність людей та їх благо мали місце у вченні американського філософа Джона Роулса (1921 р. н.), викладеному в його роботах «Теорія справедливості», та «Справедливість як обопільна чесність: політична, а не метафізична».

Дж. Роулс запропонував та обґрунтував альтернативну утилітаризму етику та сформував теорію справедливості, адекватну «соціально-ринковій економіці». Її найперше завдання, зазначав вчений, полягає в тому, щоб забезпечити надійнішу і прийнятнішу основу для конституційних принципів і базових прав та свобод, ніж це дозволяє зробити утилітаризм.

Застосовуючи методологію Арістотеля щодо з'ясування сутності

справедливості, Д. Роулс розмірковував, що блага, які мають місце в суспільстві, повинні розподілятися відповідно до вимог і рівності людей. Перш за все йдеться про так звані «первинні блага», а саме: свободу, певний рівень добробуту, рівні можливості для всіх людей, в тому числі й економічні, які повинні забезпечити її автономне існування, користування і розпорядження благами. Всі повинні мати можливість вільно об'єднуватись, обирати вид занять, місце де жити, вільно висловлювати думки, а також бути захищеними з боку держави.

Справедливість у суспільстві повинна забезпечуватись правовими механізмами, за допомогою справедливого закону і конституції, яка закріплює справедливий суспільний устрій, а також встановлює принципи обмеження несправедливості.

Проблемами рівності та її забезпечення в умовах капіталізму переймався професор права і філософії, член Британської академії та Американської академії мистецтв і наук Рональд Дворкін. Бачення цієї проблеми він виклав у ряді робіт, основними з яких були «Ліберальна концепція рівності», «Справедливість права», «Про права серйозно».

Право на рівність вчений розглядав визначальним у системі прав людини. Суб'єктивні права утворюють принципи і критерії, які слід враховувати при оцінці права з точки зору справедливості.

Він вважав, що жодної соціальної політики не можна виправдати, хоч як добре вона служить загальному добробуту, якщо вона порушує індивідуальні права.

Вчений закликав розрізняти два відмінних принципи, для яких рівність є політичним ідеалом. Перший полягає в тому, щоб уряд ставився до всіх своїх підданих як до рівних, тобто таких, що мають право на рівну турботу і повагу.

Другий принцип вимагає, щоб при розподілі певного ресурсу можливостей уряд однаково ставився до всіх своїх підданих, чи, в усякому разі, забезпечив такий стан справ, за якого всі вони були б рівними чи майже рівними в цьому плані, тобто принцип приблизної рівності.

Перший з цих принципів, стверджував Р. Дворкін, є визначальним, другий — похідним. Ідея рівності, в розумінні вченого, є основою моралі лібералізму, яка вимагає офіційного нейтрального ставлення до уявлень про те, що є важливим у житті.

Проблеми політико-правової і соціальної діяльності держави, її взаємозв'язку з правом, а також взаємовідносин з суспільством з'ясовував німецький філософ Юрген Хабермас (1929 р. н.).

Процес становлення права як соціального інституту і правове оформлення західного суспільства вчений поділяв на чотири етапи. Перший він пов'язував з формуванням буржуазної держави періоду абсолютизму; другий — становленням конституційної держави; третій — демократичною конституційною державою, що виникла в країнах Заходу та Півночі Америки внаслідок революційних подій у Франції; четвертий етап настав у XX ст., коли сформувались соціально-демократичні конституційні держави.

На першому етапі розвиток права відбувався у вигляді інституціоналізації

двох засобів регулювання суспільних відносин: економічних (гроші) та державних (влада), що сприяло поділу економіки і держави на дві підсистеми. Держава створювала умови для розвитку підприємництва та ініціативи, відносин вільного ринку. Відбувалось формування приватного і публічного права. Перше регулювало динамічні відносини в сфері господарювання; друге — оформляло політико-владні відносини, закріпило суверенітет держави в правотворчій сфері та її виключне право на примус. Зазначене сприймалось як засоби формування громадянського суспільства.

На другому етапі виконавча влада була підкорена закону, в соціальну практику був запроваджений принцип панування права, що обмежило втручання адміністративної влади в приватне життя громадян.

Демократизація влади, гарантування і забезпечення політичних прав громадян, за вченням Ю. Хабермаса, були важливими аспектами розвитку суспільного життя на третьому етапі.

У процесі становлення соціальної держави відбулось правове закріплення гарантій трудового люду від свавілля з боку власників і підприємців. На цьому етапі здійснюється юридизація відносин, формуються правові інститути, які стають гарантією соціальної стабільності і злагоди в правовій державі.

Забезпечення справедливості у суспільстві можливе лише за допомогою права, зазначав у своєму вченні Густав Радбук (1878—1949). В цьому плані право, поміж інших соціальних норм, має визначальне значення, оскільки здійснення справедливості є його специфічною цінністю. Право, зазначав він, може бути несправедливим, але воно є правом тільки тоді, коли покликане здійснювати справедливість. Якщо лише одна його норма не буде переслідувати мету здійснення справедливості, то право взагалі позбавиться своєї правової природи.

У зв'язку з основними уявленнями щодо завдань і перспектив розвитку Г. Радбук виділяє кілька головних цілей Суспільства і права.

Першою головною ціллю суспільства і Права, в основі якої індивідуалістична ідея, він називає створення системи сприяння індивідові задля його повної самореалізації і щастя.

В основі другої — надіндивідуалістична ідея. Це сприяє тому, що основою діяльності держави стає збереження і розширення національної і державної влади або поширення релігійних поглядів, формування відповідних релігійно-ціннісних систем і організації згідно з ними людського життя.

Третьою ідеєю, що визначає мету суспільства, є створення предметів культури і розвиток науки. Безумовно, що зазначені цілі на рівні їх реалізації в соціальній практиці тісно пов'язані між собою, але в кожній з розглянутих провідних ідей можуть мати місце різні аспекти. В умовах лібералізму увага акцентується на свободі для всіх, забезпеченні правового миру і безпеки.

В умовах соціально орієнтованої політики — актуалізуються питання рівності, рівномірного поділу матеріальних аспектів розвитку індивідів; в умовах демократизму провідного значення набуває створення можливості для самовизначення політичних та економічних відносин; соціалізм — вимагає рівності в розподілі матеріальних благ.

В одній культурній системі є цілі протилежні за змістом, а є й такі, що доповнюють одна одну. Це має місце, зокрема, в соціальній державі, коли нею обмежується укладання договорів задля створення свободи матеріальної діяльності більшості людей, а також збереження її від обмеження через угоди між картелями.

Гарантування порядку і правового миру може суперечити ідеї створення умов для реалізації індивідуальної свободи. Завдання полягає у тому, щоб віднайти критерії, діяльність згідно з якими дала б можливість реалізувати в соціальній практиці як одну, так і іншу ідею. Перш за все це стосується функцій держави при реалізації нею соціальних, господарських і політичних цілей.

Розвиваючи погляди Г. Радбуха щодо можливості об'єднання соціальною державою ідей індивідуальної свободи і рівних можливостей, вільного ринку і державного втручання в економіку професор Райнгольд Циппеліус зазначав, що державне регулювання як таке, повинно, з одного боку, якнайширше дбати про суспільний добробут і соціальну справедливість, а з іншого — не перешкоджати виявленню індивідуальної свободи, не пригнічувати приватну ініціативу і не паралізувати функцію конкуренції відбору.

В іншому випадку держава, яка реалізує індивідуалістичні цілі свободи і щастя своїх громадян, повинна одночасно переслідувати також інші цілі, обирати міру, в межах якої можуть досягатися полярні цілі. Тобто проблема справедливості повинна зводитись до розумного компромісу. Але питання, як визначити правильну міру для різних цілей, досягнення яких поставило собі з мету суспільство і якими засобами здійснювати цю міру, Р. Циппеліус залишає відкритим.

Проте він переконаний, що в державі ХХ ст. відбувається конвергенція прав людини: права на свободу, права на рівність та соціальні вимоги до держави брати участь у забезпеченні матеріальних умов розвитку особистості, з чим слід погодитись.

Права на свободу (свобода віри, совісті, переконання, зборів, вільного пересування, свободи професій, права власності, права на свободу участі у політичному житті) надзвичайно тісно пов'язані з правом на рівність перед законом (рівні вибори, доступ до професій, рівні можливості при сприянні держави у забезпеченні матеріальних умов розвитку особистості тощо) тому, зазначає вчений, головні правові гарантії полягають «...не лише в установленні межі влади, а й у виконанні державою вимог позитивних обов'язків. Саме це й є завданням «головних соціальних прав»... свобода та рівність мають також матеріальні компоненти: люди можуть лише тоді вільно розвиватися, коли вони розпоряджаються також матеріальними умовами для такого розвитку й, зокрема, мають доступ до освітніх закладів».

Посилаючись на Г. Радбуха, вчений розглядає рівність не тільки як вимогу «формального правового зрівняння», а й соціальної справедливості, «матеріального» вирівнювання. Положення рівності ставить перед державою завдання бути «опорою слабких та обмеженням сильних», виконувати функції «повіреного в розподілі справедливості».

Водночас вимоги до держави щодо створення умов для розвитку

особистості, а також про соціальну справедливість не можуть бути раз і назавжди визначеними у вигляді «головних соціальних прав».

Право може визначати загальні, «більш чи менш точні цілі, надавати мінімальні гарантії та обмежувати. Але в деталях соціальна політика завжди залишається соціально зумовленою: різновид та масштаб обов'язків, які пропонує держава, залежить від відповідного стану суспільного та економічного розвитку, від зміни потреб та від мінливих засобів, якими розпоряджається держава».

Свобода, зазначав Р. Циппеліус, має економічні аспекти, вона опирається на приватну власність. Приватна власність створює умови для економічної незалежності, вільного розвитку особистості, накопичення і збереження матеріальних і грошових коштів для забезпечення особистих життєвих потреб чи створює основи «особистої самостійності та індивідуальної самодовіри. Власність є інструментом винагороди власних страждань і надає таким чином стимули до праці, ... гарантує кожному справедливо набуті ним блага, ставить дійові обмеження зазіханням інших людей і слугує таким чином правовому спокою».

Приватна власність забезпечує й те, що частина суспільного регулювання інтересів здійснюється у приватному порядку, чи обмежується діяльність держави.